

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

2

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

2

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Cepreij B. ПОЛЕХОБ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelije, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2019
© Straipsnių autoriai, 2019

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Algirdas Antanas Baliulis, Tomas Čelkis. **Senujų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai**. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018. 432 p. ISBN 978-609-07-0007-5.

Komunikacijos kraštovaizdis yra itin reikšmingas kiekvienos visuomenės gyvenime, o kelių tinklas, ko gero, yra vienas svarbiausių šio kraštovaizdžio elementų. Todėl nekyla abejonių, jog senosios Lietuvos komunikacijos kraštovaizdžio temai skirta istorikų Algirdo Antano Baliulio ir Tomo Čelkio šaltinių publikacija užpildys nemažą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės geografijos tyrimų nišą. Darbe skelbiami Lietuvos valstybės istorijos archyve, Senujų aktų fonde saugomi dokumentai – LDK kelių, tiltų ir žemgrindų patikrinimų aprašymai, kuriuos XVIII a. aštuntame–devintame dešimtmetyje inicijavo LDK izdo komisija. Šaltinio rengėjai publikavo 161 kelio aprašymą, kuriuose dažniausiai atsispindi kelių būklė, pravažumas, nurodomos remonto darbų išlaidos ir kiti duomenys. Skelbiamame šaltinyje dominuoja tekstinė informacija, tačiau verta atkreipti dėmesį, jog greta aprašymų publikuojami ir trys ranka nubraižyti spalvoti kelių planai. O juk senieji žemėlapiai ar planai yra ypač svarbus istorinės geografijos tyrimų įrankis.

Nesiimant aptarinėti visų Lietuvoje publikuotų istorinės geografijos ir istorinės kartografijos šaltinių, verta paminėti vien šio šaltinio sudarytojo, Vilniaus universiteto istoriko T. Čelkio pastangas. Jis pastaraisiais metais labai intensyviai dirba istorinės kartografijos šaltinių publikavimo srityje. Savarankiškai ir kartu su bendraautore Valentina Karpova-Čelkiene tyrinėtojas paskelbė ne vieną publikaciją¹. Šie rezultatai džiugina ir liudija, jog

¹ T. Čelkis, V. Karpova-Čelkienė, *Žvilgsnis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę iš paukščio skrydžio: XVI–XLX amžiaus rankraštiniai kartografijos šaltiniai (Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus fondai)*, Vilnius, 2015; T. Čelkis, 1788 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Prūsijos karalystės sienos žemėlapis, *Krikščionių visuomenės raidos atodangos LDK vakarinėje dalyje ir Prūsijoje: nuo užuomazgos iki brandos*, sud. M. Ščavinskas, Klaipėda, 2015, p. 254–265; T. Čelkis, V. Karpova, Bažnytinės žemėvaldos pavyzdys: trys vienos teritorijos XVII–XIX amžiaus planai, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 32, 2013, p. 159–172; T. Čelkis, V. Karpova, Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei priklausiusių žemių „veidrodžiai“: du neskelbti XVII a. pirmos pusės žemėvaldos žemėlapiai, *Istorija*, 2012, nr. 86, p. 53–65.

istorinės geografijos bei istorinės kartografijos šaltinių leidybinis pamatas Lietuvoje tvirtėja ir tampa vis aktualesnis, atrandami dar nepažinti Lietuvos istorinio kraštovaizdžio profiliai.

Šaltinio pratarmėje rengėjai detaliai aptarė publikacijos turinį ir išskyrė specifinius jos bruožus. A. A. Baliulis ir T. Čelkis taip pat įtikinamai pagrindė skelbiamų šaltinių aktualumą istorijos tyrimuose. Autoriai teisingai pastebi, jog ligi šiol istoriografijoje daugiausia naudoti ir tyrinėtojams geriausiai žinomi XIV–XV a. sandūros Vokiečių ordino karo kelių aprašymai, vadinamieji *wegeberichtai*. Pastarųjų šaltinių turinio geografinė aprėptis nėra didelė, juose aprašomi karo žygių maršrutai tik į Lietuvą ir Žemaitiją. Turint galvoje tai, kad ne itin daug kitų šaltinių gali mums taip tiksliai papasakoti apie XIV–XV a. sandūros komunikacijos kraštovaizdį Lietuvoje, *wegeberichtų* turinys buvo, yra ir bus ypač svarbus analizuojant įvairias šio laikotarpio Lietuvos istorinės geografijos problemas. XVIII a. antrosios pusės LDK istorinis kraštovaizdis žinomas kur kas geriau, šio laikotarpio Lietuvos istorinę erdvę leidžiantis pažinti šaltinių masyvas taip pat yra gerokai stambesnis bei įvairesnis. Taigi, nors čia aptariamos šaltinių publikacijos turinio geografinė aprėptis yra platesnė, tikėtis tokios fenomenalios šaltinio panaudos istoriniuose tyrimuose, kaip, pavyzdžiui, *wegeberichtų*, ko gero, nevertėtų. Kaip minėta, šis šaltinis nėra vienintelis XVIII a. pabaigos LDK istorinio kraštovaizdžio atpažinimo raktas. Visgi turinio požiūriu A. A. Baliulio ir T. Čelkio parengta publikacija yra itin daugiasluoksnė, praversianti ne tik istorinės geografijos tyrimams. Šaltiniotyrimu požiūriu skelbiami LDK kelių aprašymai bus vertingi atliekant istorijos, archeologijos, urbanistikos, architektūros, paveldosaugos ir kitų sričių tyrimus. Taigi XVIII a. antrosios pusės LDK kelių ir kitų susisiekimo įrenginių bei priemonių patikrinimo aprašymai savo prigimtimi liudija ypač plačias tarpdisciplinų tyrimų galimybes.

Publikacijos autoriai trumpai pristatė svarbiausius šaltinio publikavimo sprendimus. A. A. Baliulis ir T. Čelkis vadovavosi Konstantino Jablonskio suformuotais tokio tipo dokumentų skelbimo principais. Reikia pastebėti, jog rengėjų pasirinkimas taiklus ir teisingas. Dokumentai skelbiami originalo kalba, išlaikant senosios lenkų kalbos rašybos principus, įkyriai neperšant šiandieninės rašybos adaptacijų. Šaltinio skelbėjai sukūrė komfortiškas šaltinio pažinimo sąlygas: ten, kur būtina, tekstą papildė spėjamais žodžiais ar raidėmis. Šaltinio pratarmę užbaigia santrumpų sąrašas. Atliepiant šiandienos visuomenės tarptautiškumo poreikius, pratarmė kartojama ir anglų kalba. Tačiau sąlyginai nedidelės apimties pratarmė (p. 7–15) galėjo būti išversta ir į lenkų, baltarusių, ukrainiečių ir rusų kalbas. Senosios LDK palikimas tikrai svarbus ir aktualus mūsų kaimynams, juo labiau kad šaltinio turinio geografinė aprėptis kaip tik ir apima ypač daug šiandieninės Baltarusijos teritorijos.

Dokumentų sąrašas (p. 27–39) suformuotas chronologiniu principu. Toks mokslininkų pasirinkimas nekelia abejonių, tai patikimas ir bet kokią kritiką atlaikantis sprendimas.

Juk šaltinio rengėjų svarbiausias siekis – publikuoti pačius dokumentus be išankstinių tyrimo gairių ir palikti erdvės savarankiškomis skaitytojų interpretacijoms. Kita vertus, galima svarstyti ir alternatyvius pasiūlymus: pvz., dokumentai galėjo būti sugrupuoti chronologiniu geografiniu principu. Mat išanalizavus sąrašą galima konstatuoti, jog revizoriai pateikė maždaug 88 pranešimus apie Bresto, Minsko, Naugarduko, Polocko ir Vitebsko vaivadijų kelius, tiltus ir žemgrindas. Daugiausia šaltinių (32 dokumentai) liudija Bresto vaivadijos komunikacinės infrastruktūros situaciją, Minsko ir Naugarduko vaivadijų tiltų ir žemgrindų patikrinimui skirta dar maždaug 50 įrašų, o štai Polocko ir Vitebsko vaivadijų keliams – vos po 2 įrašus. Tikrosios Lietuvos (*Lithuania Propria*) kelių ir kitų komunikacinių įrenginių būklės vertinimui Iždo komisijos pareigūnai pateikė 73 pranešimus. Antai Vilniaus vaivadijos kelių ir kitų inžinerinių priemonių privalumus bei trūkumus liudija 33 dokumentai. Trakų vaivadijos komunikacinio kraštovaizdžio tema atskleidžiama 29 dokumentuose, o Žemaičių kunigaikštystės – 11-oje šaltinių.

Taigi chronologinis geografinis dokumentų pateikimo būdas leistų greičiau atpažinti įvairiuose valstybės regionuose buvusią intensyviau ar menčiau išplėtotą kelių bei kitų komunikacinių įrenginių infrastruktūrą. Skaitant šaltinio dokumentų sąrašą ne visada iš karto galima įvertinti geografinę kelių aprėptį. Šaltinio rengėjai kiekvieno čia skelbiamo dokumento pavadinimą sudarė remdamiesi jo turiniu. Vienais atvejais viskas aišku ir paprasta. Pavyzdžiui, revizoriaus pranešimas apie tiltų ir žemgrindų būklę Naugarduko vaivadijoje (nr. 31, p. 109). Akivaizdu, kad aprašomas objektas yra Naugarduko vaivadijoje. Tačiau šaltiniuose minimas vietas ne visada galima iš karto tiksliai lokalizuoti. Pavyzdžiui, revizoriaus pranešimas LDK Iždo komisijai apie tiltų ir žemgrindų būklę Vileikos seniūno p. Juozapo Petro Paco Dauspūdo valdose (nr. 81, p. 245). Turėtume spėti, jog geografiškai minima vietovė priskirtina Trakų vaivadijai, visgi be detalesnių paieškų žemėlapyje šią vietą atrasti būtų sunkoka. Taigi šiuo atveju skaitytojui galėtų pagelbėti funkcionalesnė vietovardžių rodyklė. Deja, šaltinio rengėjai apsiribojo tradicine vietovardžių rodykle (p. 406–430), kurioje originalią vietovardžio formą geriausiu atveju papildė tik pažymimasis žodis, nurodantis jo prigimtį: kaimas, miestas, upė, traktas ir t. t.² Jeigu vietovardžių rodyklėje būtų integruota visų šaltinyje minimų vietovių teritorinio–administracinio pavaldumo informacija, šaltinio informacinės galimybės dar labiau padidėtų.

Pirmasis skelbiamas kelio maršruto aprašymas sudarytas 1777 m. lapkričio 7 d., o paskutinis – be datos. Tai, kad archyvineame saugojimo vienetė galėjo būti nedatuotų dokumentų, nestebina. Nuostabą kelia kiti dalykai. Akylai peržiūrėjus dokumentų sąrašą negalima nepastebėti, jog šaltinių eiliškumas ne kartą supainiotas, dar daugiau – ne visais atvejais sąrašė skelbiama dokumento data sutampa su pačiame šaltinio tekste fiksuojama

² Publikacijoje taip pat pateikiama panašiu principu sudaryta asmenvardžių rodyklė (p. 399–405): įvardijamas šaltinyje minimas asmuo ir dažniausiai pažymimos jo pareigos.

data. Tai, kad senųjų LDK šaltinių skelbėjai nuolat susiduria su įvairiomis datavimo problemomis ir neretai tenka ilgokai vargti, norint nustatyti tikslią datą, nėra paslaptis. Tačiau publikacijos pratarinėje autoriai neužsimena apie jokiais atliktas datavimo korekcijas, susidūrus, pavyzdžiui, su skirtingomis kalendorinėmis sistemomis ar dėl kitų priežasčių. Tai verčia manyti, kad šaltinio publikacijoje įsivėlusios klaidos yra redakcinio pobūdžio. Pavyzdžiui, turinyje dokumentų sąrašas nr. 1–48 yra griežtai chronologinis, jis aprėpia 1777 m. lapkričio 7 – 1780 m. balandžio 4 d. laikotarpį. Tačiau sąrašo nr. 49 pateikiamas 1778 m. rugpjūčio 16 d. dokumentas, o nuo nr. 50 sąrašo vėl toliau laikomasi prieš tai buvusio eiliškumo. Negana to, pačiame dokumento tekste nr. 49 nurodoma 1777 m. spalio 31 d. data. Panašių suklydimų yra ir daugiau. Pavyzdžiui, dokumente (nr. 110) įsiterpia 1583 m. lapkričio 19 data³. Į XVI a. antrąją pusę nukeliantys korektūriniai nesklandumai kartojasi sąrašo (nr. 154–158). Kaip minėta, paskutinis dokumentas sąrašo (nr. 161) yra be datos, prieš jį einantys dokumentai (nr. 159–160) aprėpia 1775 m. lapkričio 24 – 1776 m. balandžio 24–25 d. Akivaizdu, jog šie revizorių pranešimai turėtų būti pačioje sąrašo pradžioje.

Be abejonės, čia išvardyti pastebėjimai nesumenkina atlikto darbo vertės. Dokumentų sąrašas yra labai svarbi, bet, kita vertus, tik pagalbinė priemonė. Juk pagrindinis šios publikacijos „koziris“ – ypač gilus ir daugiabriaunis šaltinio tekstas, kurį analizuos ir vertins skaitytojas bei pateiks įdomias XVIII a. pabaigos Lietuvos komunikacinio kraštovaizdžio interpretacijas. Tokias galimybes puikiai atskleidė ir pagrindė šio leidinio sudarytojai (p. 9–14), todėl norisi palinkėti, kad jie darbą tęstų. Publikacijos įvade autoriai taikliai pastebi, kad įvairiose archyvinėse saugyklose yra ir daugiau šio laikotarpio kelių aprašymų⁴. Taigi prasminga būtų jų tolesnė paieška, analizė ir publikavimas. Tik kompleksiškas visų XVIII a. antrosios pusės LDK kelių, tiltų ir žemgrindų pažinimas bei įvertinimas padėtų geriau suvokti tuo metu egzistavusią LDK kelių infrastruktūrą, išryškintų geografinę prasmę mobilesnius ir mažiau judrius valstybės regionus, be kita ko – atskleistų LDK investicines pastangas, siekiant efektyvinti krašto administravimą, gerinti susisiekimą ir užtikrinti gyventojų mobilumą.

Laima Bucevičiūtė
(Vytauto Didžiojo universitetas)

³ Nr. 110 dokumento tekste nurodyta 1784 01 10 data. Šis dokumentas įsiterpia tarp nr. 109–111 dokumentų, kurių datų intervalas yra 1783 10 20–1783 12 03.

⁴ A. A. Baliulis, T. Čelkis, *Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai*, p. 8.

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 2. – 2019. – 238 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų antrojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 2

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 11 19. 16,78 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius